

Алена Садоўская, Марыя Якалцэвіч
Гродна

Беларуска-польскія ўзаемасувязі ў парэміялогіі і фразеалогіі

Тыпалогія сувязей славянскіх моў адносіцца да найбольш актуальных і важных праблем як беларускага, так і славянскага мовазнаўства. Такая сувязь у пэўнай ступені выяўляецца ў фразеалогіі і ў парэміялогіі. Многія з прыказак і фразеалагізмаў узнікаюць дзякуючы цесным узаемадачыненьням народаў і ўзаемаўплыву моў, якімі яны карыстаюцца. Як у парэміялагічным, так і ў фразеалагічным фондзе нашай мовы, акрамя ўласна беларускіх устойлівых выразаў, знаходзім і значную колькасць інтэрнацыянальных, агульнаславянскіх, агульнаўсходнеславянскіх, запазычаных, калек і паўкалек.

Ёсць такія ўстойлівыя адзінкі, якія вядомы ўсім носьбітам мовы і шырока выкарыстоўваюцца ў маўленні, у тым ліку з рознымі мадыфікацыямі, якія ўзнаўляюцца ўсімі. Звычайна гэтыя прыказкі і фразеалагізмы маюць аднолькавы сэнс, падобную сінтаксічную будову і лексічны склад. Напрыклад, *За двума зайцамі пагонішся, ніводнага (ні аднаго) не зловіш* 'калі возьмешся адразу за некалькі спраў, то не дасягнеш поспеху ні ў адной', рус. *За двумя зайцами погонишься – ни одного не поймаешь*, укр. *За двома зайцями поженешся, ні одного не піймаеш (не зловиш)*, польск. *Kto dwa zające goni, żadnego nie złapie*. Сустракаецца ў славянскіх мовах і значная колькасць аднолькавых фразеалагічных адзінак, прычым адны з іх бытуюць фактычна ва ўсіх славянскіх мовах (*на край свету, бабіна лета*), другія абмяжоўваюцца 4–5 мовамі, напрыклад, фразеалагізм *вочная стаўка* 'адначасовы і перакрываючы допыт абвінавачанага і сведак' ужываецца ў рускай (*очная ставка*), украінскай (*очна ставка*), балгарскай (*очна ставка*) мовах.

Пачатак фарміравання беларускай мовы характарызуецца цесным узаемадзеяннем з усімі славянскімі мовамі і іх значным узаемаўплывам. Што да беларускай і польскай моў, то кантакт паміж імі назіраецца на працягу ўсяго перыяду існавання і на розных узроўнях. Гэты працэс пачаў выяўляцца ўжо ў канцы XIV ст., калі пасля заключэння Крэўскай уніі ўзмацніліся дзяржаўныя і культурныя сувязі паміж Польшчай і Вялікім Княствам Літоўскім. Найбольш адчувальнымі кантакты паміж старабеларускай і польскай мовамі былі тады, калі суседнія народы

апынуліся ў межах адной дзяржавы (згодна з Люблінскай уніяй 1569 г. Вялікае Княства Літоўскае і Каралеўства Польскае былі аб'яднаны).

Таму можна сцвярджаць, што і фразеалагізмы, і прыказкі актыўна выкарыстоўваюцца як у беларускай, так і ў польскай мовах з незапомных часоў. Тым не менш, каб вызначыць паходжанне таго ці іншага выразу, трэба правесці глыбокі этымалагічны аналіз, і гэта справа даволі складаная. Без этымалагічных экскурсаў у многіх выпадках цяжка сцвярджаць, дзе ўзнікла менавіта тая ці іншая моўная адзінка, якімі шляхамі трапіла ў іншыя мовы. Асабліва праблематычна зрабіць гэта ў дачыненні да аналагічных выразаў, што выкарыстоўваюцца ў розных мовах. З гэтай задачай справіўся выдатны беларускі мовазнаўца, лексікограф, фразеограф, парэміёлаг Іван Лепешаў. У 2004 годзе выйшаў з друку яго *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*¹, а ў 2014 годзе – *Этымалагічны слоўнік прыказак*². У іх раскрываецца гісторыя і паходжанне каля 1750 фразеалагізмаў і больш за 400 прыказак сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Многія з іх маюць непасрэднае дачыненне да польскай мовы. Так, напрыклад, агульнымі для беларускай і польскай моў, па меркаванні І. Лепешава³, будуць прыказкі *Не чапай (не будзі) ліха, калі спіць ціха* (*Nie budź licha, gdy śpi cicho*) 'гаворыцца як парада не чапаць каго-н., не задзірацца з кім-н.' [тут і далей значэнне прыказак прыводзіцца на аснове даведніка: І.Я. Лепешаў, М.А. Якалцэвіч, *Тлумачальны слоўнік прыказак* (Гродна: ГрДУ, 2011, 695 с.)]; *Якое дрэва, такі клін, які бацька, такі і сын* (*Jakie drzewo, taki klin, jaki ojciec, taki syn*) 'свае недахопы ці станоўчыя рысы дзеці пераймаюць ад бацькоў'; *Не будзь салодкі, а то праглынуць, не будзь горкі, а то праплюнуць* (*Nie bądź słodki, bo Cię złizą, nie bądź gorzki, bo Cię splują*) 'гаворыцца як парада пазбягаць крайнасцей, трымацца прамежкавых пазіцый, паводзін і пад.'; *За кампанію <i>цыган навесіўся* (*Dał się dla kompanii cygan rowiesić*) 'гаворыцца жартаўліва пра таго, хто гатоў рабіць што-н. заадно з іншымі толькі таму, што гэтае самае робяць і яны'; *На бязлюддзі і поп чалавек* (*Na bezludziu i pop człowiek*) 'калі няма каго-н. лепшага, то і той, хто ёсць, лічыцца добрым'; *Шукайце і знойдзеце* (*Szukajcie, a znajdziecie*) 'каб знайсці што-н., трэба шукаць'.

Яўген Іваноў адзначае, што „ў першым у свеце друкаваным зборніку славянскіх (у тым ліку беларускіх) прыказак і прымавак *Proverbiorum polonicorum* (1618) Саламона Рысінскага” сустракаецца шмат парэмій, шырокаўжывальных у сучаснай беларускай мове⁴. Яны, такім чынам, таксама з'яўляюцца агульнымі для польскай і беларускай моў. Вось некаторыя з іх: *Ад прыбытку галава не баліць* (*Od przybytku głowa nie boli*) 'прыбытак ніколі не зашкодзіць, не можа непакоіць каго-н.';

¹ І. Лепешаў, *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*, Мінск 2004, 448 с.

² І. Лепешаў, *Этымалагічны слоўнік прыказак*, Мінск 2014, 141 с.

³ І. Лепешаў, *Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства*, Гродна 2006, с. 70.

⁴ Я. Іваноў, *Да праблемы вызначэння асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы*, „Веснік БДУ” 2006, серыя 4, № 3, с. 105.

Ахвота горш за няволю (*Ochota gorsza niż niewola*) 'тое, што чалавеку па душы, ён робіць ахвотна'; Бог тройцу любіць (*Bóg trójcę lubi*) 'гаворыцца як прапаноўвае зрабіць што-н. трэці раз ці ў апраўданне чаго- або каго-н. трэцяга'; Госць у дом, бог у дом (*Gość w dom, Bóg w dom*) 'прыход гасця – вялікая радасць'; На злодзеі шапка гарыць (*Na złodzieju czapka gore*) 'той, хто правінаваціўся ў чым-н., сам міжвольна выдае сябе сваімі паводзінамі'; На каго бог, на таго і людзі (*Na kogo Bóg, na tego i ludzie*) 'гаворыцца, калі крыўдзяць чалавека, якому і без таго не пашанцавала'; Што галава, то і розум (*Co głowa, to rozum*) 'кожны мяркуе інакш, па-свойму, не так, як іншыя'; Што край, то абычай (*Co kraj, to obyczaj*) 'у кожным краі свае звычаі'.

Уласна беларускія прыказкі і фразеалагізмы – значная частка парэміялагічнага і фразеалагічнага складу беларускай мовы. Традыцыйна лічыцца, што ўласнымі выступаюць тыя адзінкі, якія выкарыстоўваюцца толькі ў дадзенай мове. Але пры вызначэнні ўласна беларускіх моўных адзінак варта памятаць пра тое, што беларускі і польскі народы жылі па-суседску, а частка беларускіх зямель уваходзіла ў склад Рэчы Паспалітай. У сувязі з гэтым некаторыя прыказкі і фразеалагізмы, хоць і лічацца ўласна беларускімі, аднак у аднолькавай ступені пашыраны ў беларускай і польскай мовах. Гэта, напрыклад, такія прыказкі: *Высока лятаеш, але нізка сядзеш* (*Wysoko mierzysz, ale nie wiadomo gdzie trafisz*) 'кажуць насмешліва фанабэрыстаму чалавеку, прадракаючы нязбытнасць яго намераў, задум'; *У страху вочы вялікія* (*Strach ma wielkie oczy*) 'спалохаўшыся, чалавек перабольшвае небяспеку ці бачыць яе там, дзе яе няма'; *Хто мажа, той і едзе* (*Kto nie smaruje, ten nie jedzie*) 'хто дае хабар ці іншым чынам умее падлагодзіцца, той і дабіваецца поспеху'; *Ціхая вада грэблю рве* (*Cicha woda brzegi rwie*) 'ціхі чалавек здольны на рашучыя, неспадзяваныя дзеянні, учынкi'.

Толькі ў беларускай і польскай мовах ужываюцца фразеалагізмы *абяцанка-цацанка* (*obietanka-cacanka*) 'ненадзейнае ці нездзяйсняльнае абяцанне' [тут і далей значэнне фразеалагізмаў прыводзіцца на аснове даведніка: І.Я. Лепешаў, *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў* (Мінск: БелЭн, 2004, 448 с.)]; як *бабёр* (*jak bóbr*) 'жаласліва і доўга'; *пры душы* (*przy duszy*) 'у наяўнасці (быць у каго-н., мець што-н., звычайна грошы)'; *адправіцца (пайсці, паехаць) да Абрама на ніва* (*prójsz do Abrahama na piwo*) 'памерці'; *на вуснах мёд, а ў (на) сэрцы лёд* (*na ustach miód, a w sercu lód*) 'хто-н. знешне ветлівы, далікатны, а спадцішка прычыняе шкоду, непрыемнасці'; *у гарачай вадзе купаны* (*w gorącej wodzie kąpany*) 'занадта гарачы, запальчывы'; як *Заблоцкі на мыле* (*jak Zabłocki na mydle*) 'зусім нічога, ніколькі ці амаль нічога, амаль ніколькі не зарабіць і інш.'.

Фразеалагічны і парэміялагічны фонд беларускай мовы ўтрымлівае ў сваім складзе запазычанні, якія маюць дачыненне як да роднасных, так і да няроднасных моў. У беларускую мову з польскай трапілі шматлікія фразеалагізмы: *збіць з трыны* (*zbić z tronu*) 'выклікаць замяшанне, заблытаць'; *вывесці ў поле* (*wywieść w pole*) 'спрытна, хітра

ашукаць, падмануць каго-н.’; *даць дыхту* (*dać dychtu*) ‘даць лазню, узяць у абарот’; *шарая гадзіна* (*szara godzina*) ‘так называюць змрок, прыцемак, час на стыку дня і ночы, калі пачынае шарэць, цямнець’; *вастрыць зубы* (*ostrzyć zęby*) ‘ненавідзячы каго-н., рыхтаваць яму якую-н. непрыемнасць’. Гісторыя з’яўлення фразеалагізма відаць (відно) *пана па халявах* (*znać pana po cholewach*) ‘відаць па знешнасці, паводзінах’ мае дачыненне да таго, што „даўней польскія паны абувалі каляровыя саф’янавыя боты. Іх пасля даношвалі слугі, прышыўшы да каляровых халяў чорныя галоўкі і гэтым вылучаючыся сярод іншых людзей”¹.

Лічацца запазычанымі, трапіўшы з польскай мовы, і такія прыказкі: *Спяваць дарма* – *баліць гарла* (*Śpiewać darmo – boli gardło*) ‘справа не вартая патрачаных сіл, часу і пад.’; *Панскае вока каня тучыць* (*gadue*) (*Pańskie oko konia tuczy*) ‘ласкавае слова, добрыя адносіны да каго-небудзь дапамагаюць у справе’; *Бяла не бяла, а ваду відала* (*biała – ‘бела’, widziała – ‘бачыла’*) ‘пра няякаснае, неахайнае мыццё чаго-н. ці каго-н.’.

Яшчэ адной крыніцай узбагачэння фразеалагічнага і парэміялагічнага фонду беларускай мовы з’яўляецца калькаванне (калькі – гэта своеасаблівыя копіі іншамовных выразаў, у якіх кожны кампанент перакладзены на беларускую мову сэнсавым адпаведнікам; паўкалькі – гэта частковы пераклад, частковае запазычанне з іншай мовы)². У склад фразеалагізмаў такім чынам трапілі выразы *на святое ніколі* (*na święty nigdy*) ‘невядома калі; ніколі’; *заліваць чарвяка* (*zalać robaka*) ‘выпіваць спіртнога’; *не ўсе дома* (*nie wszyscy w domu*) ‘хто-н. прыдуркаваты, ненармальны’ і інш. Спецыфічным у гэтым плане з’яўляецца выраз *ні богу свечка ні чорту качарга*, які з’яўляецца паўкалькай з польскай мовы. „У польскай мове фразеалагізм ужываўся ўжо ў XVI ст. і фіксуецца ў форме *ni Bogu świeczki ni diabłu ożoga* (літаральна „ні богу свечка ні чорту галавешка”); ён пабудаваны на супрацьпастаўленні Бога і чорта і іх крыніц святла – свечкі і галавешкі. Слова *ożóg* у польскай мове абазначае і ‘галавешка’, і ‘качарга’, таму пры калькаванні, відаць, адбылася падмена аднаго значэння другім”³. Што да фразеалагізма *весці* (*навесці*) *рэй* ‘быць завадатарам, верхаводзіць, аказваць уплыў на ход чаго-н.’, то ён з’яўляецца паўкалькай з польскай мовы. „Слова *рэй* у польскай мове па-за фразеалагізмам не ўжываецца, але з’яўляецца часткай складанага слова *wodzirej* ‘распарадчык (танцаў)’, якое ўзнікла на аснове нямецкага *Reigen* ‘танец, хор, карагод’. Першапачаткова фразеалагізм *wodzić rej* у польскай мове ўжываўся ў дачыненні толькі да танцаў – са значэннем ‘быць распарадчыкам танцаў”⁴.

Прыказкі таксама могуць трапляць з адной мовы ў другую ў выніку калькавання. Гэты працэс хутчэй за ўсё „непасрэдным чынам звязаны

¹ І. Лепешаў, *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў...*, с. 294.

² І. Лепешаў, *Фразеалогія сучаснай беларускай мовы*, Мінск 1998, с. 37, 41.

³ І. Лепешаў, *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў...*, с. 266.

⁴ *Ibidem*, с. 73.

з актывізацыяй перакладчыцкай дзейнасці ў той ці іншы час”¹. Шматлікія калькі ствараюць інтэрнацыянальны парэміялачны фонд некалькіх моў. Скажам, калька з лацінскай мовы *Mens sana in corpore sano* ёсць у беларускай (*У здаровым целе здаровы дух*), рускай (*В здоровом теле здоровый дух*), украінскай (*У здоровому тілі – здоровий дух*), чэшскай (*V zdravem tele zdravý duch*), польскай (*W zdrowym ciele zdrowy duch*) мовах. Сёння часцей такія копіі іншамовных прыказак ужо не ўспрымаюцца як чужамовныя: *Адна ластаўка вясны не робіць* (грэч.), *Грошы не пахнуць* (лац.), *Час – гэта грошы* (англ.), *Ружы без калючак не бывае* (ням.), *Ад вялікага да смешнага адзін крок* (фр.) і інш.

З польскай мовы да нас трапілі таксама і прыказкі-паўкалькі: *Шляхціц на сваім гародзе ровен ваяводзе* (*Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie*; польск. *zagroda* – ‘сядзіба, двор’) ‘у сваім доме, у сваёй гаспадарцы чалавек паводзіць сябе незалежна’; *Што задужа (занадта, залішне), то (тое) не здрава (не здарава)* (*Co za dużo, to nie zdrowo*) ‘залішняе, празмернае не ідзе на карысць. Кажуць як жаданне захоўваць пачуццё меры’.

Паводле паходжання фразеалагічны і парэміялагічны фонд, акрамя запазычанняў, калек і паўкалек, утрымлівае яшчэ адну групу – спрадвечна беларускія адзінкі. Яны групуюцца на агульнаславянскія, агульнаўсходнеславянскія і ўласна беларускія. Выразы, якія з’яўляюцца агульнымі для славянскіх моў, па сутнасці, павінны былі ўзнікнуць у той час, калі ўсе славянскія плямёны карысталіся адносна адзінай мовай. Але цяпер з-за адсутнасці фактаў цяжка ўзнавіць, якія менавіта выразы ўтварыліся ў перыяд агульнаславянскага адзінства. Можна толькі зрабіць выснову, што тыя моўныя адзінкі, якія бытуюць у некалькіх славянскіх мовах, з’яўляюцца агульнаславянскімі. Нягледзячы на тое, што ў працы *Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства* І. Лепешаў прыказку *Стары вол баразны не псуе* ‘стары, вопытны чалавек не сапсуе таго, за што бярэцца; гаворыцца, калі за справу нараўне з маладымі бярэцца стары, але яшчэ моцны і вопытны’ лічыць агульнаславянскай: ‘яна ёсць у польскай мове (*Stary wół bruzdy nie psuje*), украінскай (*Старий віл борозны не псує*), рускай (*Старый конь борозды не портит*) і беларускай мовах”², аднак, даючы этымалагічную характарыстыку прыказкам, у *Слоўніку* гэты тэрмін не выкарыстоўвае. І гэта апраўдвае сябе. Прыказкі, агульныя для некалькіх моў, даволі складана кваліфікаваць у генеалагічным плане, паколькі яны выкарыстоўваюцца ва ўсіх гэтых мовах. У *Слоўніку* сустракаюцца прыказкі, агульныя для беларускай, рускай, украінскай і польскай моў: *Баба з воза – каню (кабыле) лягчэй* ‘калі хто-н. пакіне каго-н. ці адмовіцца ад чаго-н., то ад гэтага будзе толькі лепей’; *Апёкшыся на малацэ, <i>на ваду*

¹ Г. Ш е в ч е н к о, *Фразеологизмы античного происхождения в славянских языках*, Мінск 2005, с. 148.

² І. Л е п е ш а ў, *Парэміялогія як асобны раздзел...*, с. 67.

дзьмеш (дзьмухаеш) 'той, хто ўжо аднойчы сутыкнуўся з непрыемнасцямі, няўдачай, робіцца празмерна асцярожным'; *У сям'і не без вырадка* 'ў калектыве заўсёды ёсць і такі чалавек, які сярод іншых вылучаецца сваімі дрэннымі якасцямі'.

Многія прыказкі паводле паходжання характарызуюцца наступным чынам: агульная для ўсходнеславянскіх і польскай моў. Такое паходжанне ўласціва наступным адзінкам: *I воўк сыты і козы цэлы(-я)* (*I wilk syty i koza cała*) 'і для адных, і для другіх выгадна'; *З вялікае хмары малы дождж* (*Z wielkiej chmury mały deszcz*) 'якая-н. справа, шумная, гучная напачатку, часам завяршаецца нікчэмнымі вынікамі'; *Дарава-наму (дарованаму, дармовам) каню ў зубы не глядзяць* (*Darowanemu koniowi nie zagląda się w zęby*) 'тое, што лёгка дасталася каму-н., не павінна ім абмяркоўвацца ці прыдзірліва ацэньвацца'; *Індык думаў, думаў (многа думаў) ды здох* (*Indyk myślał, myślał i zdechł*) 'ужываецца як рэакцыя на слова д у м а ц ь (п а д у м а ц ь) у папярэдняй рэпліцы суразмоўніка'; *Найшла (наскочыла) каса на камень* (*Trafiła kosa na kamień*) 'адзін аднаму ні ў чым не хоча саступаць'; *Не ўсё (не заўсёды) кату масленіца <прыйдзе і вялікі пост>* (*Nie zawsze kotowi zapusty*) 'не заўсёды бывае для каго-н. толькі адно прыёмнае, настане і нялёгкае жыццё'; *Сава не родзіць (не прывядзе) сакала* (*Nie urodzi sowa sokoła*) 'у дзецях паўтараюцца недахопы, заганы іх бацькоў'; *Не варта шкурка вырабу* (*Niewarta skórka wyprawki*) 'справа не варта патрачаных на яе сіл, сродкаў і пад.'; *Славен бубен за гарамі* (*Sławne bębny za górami (a jak się zbliżą, równe z nami)*) 'прывабным здаецца тое, што знаходзіцца дзесьці далёка'; *Старога вераб'я на мякіне не правядзеш (не зловіш, не падманеш)* (*Starego wróbla nie weźmiesz na plewu*) 'восьмытнага, бывалага чалавека не перахітрыш, не падманеш'; *Язык без касцей* (*Język bez kości*) 'нагаварыць можна ўсяго, што хочаш'; *Цярпі, казак, атаманам будзеш* (*Cierp, Kozaczko, atamanem będziesz*) 'будзь цяроплівы і дачакаешся чаго-н. лепшага'; *Шыла ў мяшку (у мяху) не схаваеш (не ўтоіш)* (*Nie zatai się szysło w worze*) 'немагчыма ўтаіць тое, што само сябе выдае'; *У бабы валасы доўгія (волас доўгі), а розум кароткі (памяць кароткая)* (*Kobieta ma włosy długie, a rozum krótki*) 'кажуць пра жанчыну, калі яна памылілася ў чым-н., неразважліва сказала ці зрабіла што-н.'.

Аналагічна можна гаварыць і пра фразеалагізмы. Так, з польскай мовай рускую, украінскую і беларускую яднаюць і такія фразеалагічныя адзінкі: *кроў з малаком* (*krew z mlekiem*) 1) 'здоровы, моцны, у стане росквіту', 2) 'вельмі прыгожы, свежы, румяны (пра твар, шчокі)'; *на руку (на рэке)* 'падыходзіць каму-н., выгадна камусьці, адпавядае яго жаданням'; *са шчытом* (*z tarczą*) 'з перамогай, пераможцам (з'явіцца, вярнуцца і пад.)'; *міма вушэй* (*mimo uszu*) прапускаць (прапусціць), пускаць (пусціць), праходзіць (прайсці) 'без увагі і рэагавання (прапускаць тое, што гаворыцца кім-н.)'; *на шчыце* (*na tarczy*); 'пераможаны, з паражэннем'; *садом і гамора* (*sodoma i gomora*) 'крайняе бязладдзе, беспарадак, хаос' і інш.

У беларускай, польскай і ўкраінскай мовах выкарыстоўваюцца фразеалагізмы як *свет светам* (*jak świat światem*, як *світ світом*) 1) 'заўсёды, спрадвечна, усё жыццё', 2) 'ніколі'; *грушы на вярбе* (*gruszki na wierzbie*, на *вербі груші*) 'недарэчнасць, несусвеціца'; *першы-лепшы* (*pierwszy lepszy*, *перший ліпший*) 1) 'любый чалавек, які трапіцца', 2) 'няважна які, любый'; *сам-насам* (*sam na sam*, *сам на сам*) 'без сведак, удвух з кім-н. (гаварыць, сустракацца і пад.)'. У беларускай, польскай і рускай мовах можна сустрэць ужыванне фразеалагізма на *здараўе* (*na zdrowie*) 'колько хочацца каму-н. і без прырэчанняў з боку таго, хто гаворыць'.

Разам з тым, устойлівыя выразы, што бытуюць у беларускай мове, утрымліваюць у сваім складзе асобныя кампаненты, якія праніклі ў іх у працэсе моўных зносін з іншымі народамі, і ў першую чаргу – з блізкімі суседзямі. Адсюль – паланізмы, русізмы. Менавіта гэтыя дзве групы лексем выбраныя невыпадкова, бо геаграфічнае становішча Беларусі садзейнічала і садзейнічае актыўнаму ўзаемадзеянню беларускай мовы з мовамі-суседкамі, але найперш – з польскай і рускай.

Паколькі прыказкі, гэтак жа як і фразеалагізмы, складаюць неад'емную спадчыну беларускага народа і шырока выкарыстоўваюцца ў маўленні, яны падпалі пад уплыў зменаў і працэсаў, якія адбываліся ў мове. Інакш кажучы, тыя ці іншыя гістарычныя абставіны, змяненні ў мове аказвалі свой адбітак і на лексічны фонд прыказак і фразеалагізмаў.

У складзе прыказак, радзей фразеалагізмаў, паланізмы дэманструюць некаторыя фанетычныя і лексічныя асаблівасці мовы-крыніцы. Фанетычныя паланізмы ў сваёй структуры ўтрымліваюць наступныя прыказкі: *Дзе баба жондзіць, там хата блондзіць* (*жондзіць* 'уладаць, кіраваць'; *блондзіць* 'блукать, блудзіць; грашыць, памыляцца'); *А гдзе цемна, там пшыемна* (пшыемна 'прыемна'); *Пасці серады і пёнткі, то дастанеш жонку на зялёны свёнткі, а як будзеш пасціць да ўсіх святых, то дастанеш не з тых (пёнткі 'пятніцы'; свёнткі 'святых');* *Чорт цёнгле сядзіць у гразі, бо ён прывык (цёнгле 'заўсёды');* *Многа гавэнды, а мала skutku* (*гавэнда* 'пустая, беззмястоўная гутарка'; *skutak* 'вынік'); *Перад богам кленчыць, а людзей мэнчыць*; *Часам вучоны будзе лепей, як злоцоны*; *Змяна змяне пагоду падае*; *Якая вяра, такая і ахвяра*; *У маткі няма ружніцы для дзіцяткі*; *Ох-ох-ох, хто ўдвох, а я, бедна, сама една*.

Зрэдку сустракаюцца ў прыказках і лексічныя паланізмы: *Што ў маім дому, то ніц до тэго нікому* – старабеларускае *ниць* паходзіць са старапольскага *nić* 'нічога'¹; *Дзе фэст, там і я ест* – *fest* 'урачыстасць'; *Няма чалавека без вады* – *wada* 'загана, недахоп'; *Гдзе сваё вока не дабачыць, там ворак даплаціць* – *worek* 'мех, мяшок, торба'; *Кожны вэдлуг сябе знае* – *według* 'паводле, у параўнанні'; *Бруха не звярцадла – што з'еў, то прападла* – *zwierciadło* 'люстэрка'; *Пакроў пытаецца ў ла-*

¹ Г. Цыхун, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1993, Т. VIII, с. 38.

троў: „Дзе вы летавалі і йдзе зімаваць будзеце?” – *totr* ‘нягоднік, гультай’.

Што да фразеалагізмаў, то фанетычныя і лексічныя паланізмы таксама заўважаюцца ў наступных выразках: *прыйдзе коза да воза* (коза – бел. ‘каза’), *дзве дзюркі ў носе і сканчылося* (сканчылося – бел. ‘заканчылася’), *на святыя нігды* (нігды – бел. ‘ніколі’), *шарая гадзіна* (шарая – бел. ‘прыцемак’), *як піліп з канпель* (піліп – бел. ‘заяц’), *да грэчаскіх календаў* (календаў – бел. ‘каляды’).

Стымулам для запазычання з’яўляецца не толькі і не столькі намінальна значнасьць той ці іншай лексемы, колькі яе поліфункцыянальнае вартасць. Сярод іншых выяўленчых сродкаў іншамовных словы выконваюць своеасаблівую эмацыянальную функцыю. Паэтыка прыказак і фразеалагізмаў у многім залежыць ад умела падабранага і ўстаўленага слова. Як паказвае фактычны матэрыял, польскамоўныя элементы ў складзе ўстойлівых адзінак часцей за ўсё выяўляюцца ў вусным маўленні.

Такім чынам, аналіз, параўнанне і інтэрпрэтацыя фактычнага матэрыялу пераканаўча сведчаць аб прыкметным уплыве, кантактаванні і ўзаемадзеянні беларускай мовы з польскай на фразеалагічным і на парэміялагічным узроўнях моўнай сістэмы. Як бачым, праблема міжмоўных сувязей увогуле і этымалагічнага аналізу прыказак і фразеалагізмаў у прыватнасці патрабуе яшчэ свайго вырашэння. Гэтыя моўныя адзінкі могуць узыходзіць да адной мовы-асновы, сфарміравацца ў кожнай з моў, быць запазычанымі ці скалькаванымі (поўнасьцю або часткова).

Alena Sadouskaya, Maryia Yakaltsevich

Belarusian-Polish Interrelations in Paremiology and Phraseology

A b s t r a c t

The article is devoted to the analysis of Slavic languages on the phraseological and paremiological levels. The phraseology and paremiology of the Belarusian language, apart from Belarusian fixed expressions, contain a large number of international, common Slavic or East Slavic loan words as well as calques and semi-calques. The Polish language has become a source of borrowings, which yielded a great many fixed linguistic units or individual components of these units introduced into Belarusian.